Бондар Т.І., кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії Київського університету ім..Бориса Грінченка

УДК 82.0:140.8

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКОНАНЬ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Бондар Т.І.

«Формування переконань засобами художнього тексту»

В статті розглядається роль переконань як ядра людського світогляду та аналізується значення художнього тексту і основних його засобів як одного з важливих чинників переконуючого впливу.

Ключові слова: переконання, світогляд, художній текст, художній образ, емоції, іронія, метафора.

Бондарь Т.И.

«Формирование убеждений средствами художественного текста»

В статье рассматривается роль убеждений как ядра мировоззрения человека и анализируется значение художественного текста и его основных средств как важних факторов убеждающего воздействия.

Ключевые слова: убеждение, мировоззрение, художественный текст, художественный образ, эмоции, ирония, метафора.

Bondar T.

«Formation of beliefs means of artistic text»

The role of believes persuasions as the core of human outlook is reviened in the article and the meaning of a fiction text together nith its main artistic devices as important means of persuasive influencte are being established.

Keywords: conviction, world view, artistic text, artistic image, emotions, irony, metaphor.

Новий історичний тип особистості визначається особливостями її світогляду. Тому найбільш загальна, інтегративна мета виховної діяльності суспільства полягає у тому, щоб, передаючи новому поколінню людей соціальний і духовний досвід, підготувати його до продуктивної праці та інших видів діяльності, сформувати світогляд підростаючих членів суспільства.

Термін «світогляд» було запроваджено до людського лексикону засновником німецької класичної філософії І.Кантом. Світогляд – це система уявлень та принципів, ідеалів та цінностей, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, котрі визначають діяльність індивіда, є основою його вчинків. Світогляд – це інтегративне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. Ядром світогляду як такого є переконання, оскільки саме вони поєднують думки з діями, спонукають до втілення ідей у життя через практичну діяльність. Відсутність переконань свідчить і про відсутність світогляду, бо він або не сформувався, або девальвувався.

Переконання є центральним елементом складної структури свідомості особистості. Вони являються опосередковуючою ланкою між науковою теорією та суспільною практикою, між знаннями і цілеспрямованою діяльністю людей.

Проблеми, пов’язані з формуванням переконань людини чи суспільства в цілому, нерідко висвітлюються в науковій літературі (Дубінін, І .І., Калінін, В.С., Махонько, В.І., Нестеренко, А.Д., Смірнов, Л.А., Старченко А.А. та інші). Однак основна увага при цьому зосереджується, як правило, на проблемах аргументативного дискурсу та логіко-раціональних засобах переконуючого впливу(Мазур, Л.А, Старченко, А. А., Яскевич, Я.С. та ін). Емотивна ж складова переконання залишається нерозкритою.

Мета статті – проаналізувати роль художнього тексту у формуванні переконань людини та розкрити ті засоби художнього слова, за допомогою яких і здійснюється цей переконуючий вплив.

Під переконанням розуміють, з одного боку, вплив на свідомість особистості з метою створення спільної системи поглядів, на основі якої формується потенційна готовність особистості діяти, а з іншого – результат цього процесу. Як результат переконання є сукупністю поглядів і уявлень (концепцій) окремої особистості, що ґрунтується на знаннях і соціальних інтересах і зумовлює її діяльнісно-вольову активність, вчинки і поведінку.Переконання займає провідне місце в процесі осмислення дійсності. Воно складається в процесі соціалізації особистості на основі накопичених та узагальнених життєвих фактів. Формування переконань є процесом.

В історії філософії та в сучасних дослідженнях було здійснено ряд підходів до аналізу природи даного феномена. Один з них пов'язаний з трактовкою переконання як найрізноманітніших видів інтелектуально-вербальної діяльності метою (усвідомленою чи не усвідомленою) якої є досягнення певного стану розуму. При цьому сам стан розуму розглядається також як переконання. Цей підхід представлений вже у діалогах Платона. Результатом переконуючого впливу, згідно з Платоном, може стати набуття реципієнтом думки, або знання, або віри.

Вихідною і необхідною ланкою будь-якого переконання, незалежно від його глибини і спрямованості, є наявність певних концепцій. До їх змісту включаються ідеї, що стосуються різних сторін життя людини. Однак концепції є лише необхідною стороною формування переконань і самі по собі визначають лише пізнавальну сторогу справи – наявність у людини тієї чи іншої інформації про навколишній світ. Така інформація автоматично не стає переконанням. Вона повинна збагатитися емоційно-вольовим та ціннісним (оціночним) ставленням особистості до закладеного в ній змісту, повинна бути оцінена з очки зору істинності чи

доцільності. Тому наряду із знаннями, що складають основу переконання, важливою складовою частиною їх є соціально-ціннісна орієнтація особистості, її ідеали, які і визначають вольову активність людини. Переконання використовується для перетворення певної інформації в систему життєвих установок та принципів діяльності особистості.

Як цілеспрямований спосіб активного формування поглядів, думок, установок людей, переконання є явищем соціально-психологічним. Воно поєднує в собі як раціональні, так і емоційні компоненти. Якщо знання ґрунтується головним чином на раціональних формах пізнання, то переконання особистості виражають ту частину індивідуальної свідомості, яка повязана не лише зі сферою розуму, але і зі сферою почуттів (соціальних, моральних,естетичних і т.д.). Щоб знання перетворились в особисті переконання людини, необхідно їх не лише логічно осмислити,, але і відчути, «пережити».

Перебуваючи в єдності, емоційне та раціональне перебувають у певному підпорядкуванні, в якому раціональне завжди являється провідним, превалюючим, визначаючи «комунікативний ефект». Перевага емоційного чи раціонального у сприйнятті дійсності визначає, певною мірою, і спосіб вербального впливу: коли емоційне бере гору над раціональним, людина чи група людей легше піддається навіюванню.

Отже, суттєвою характеристикою переконань є їх емоційна навантаженість. Емоційне навантаження думки зумовлене значною мірою належністю об’єкта цієї думки до системи цінностей людини, із зв’язком цієї думки з моральними орієнтирами, естетичними ідеалами. Тому характерною рисою переконання є не лише впевненість у істинності думки, але й емоційне ставлення до цієї думки (впевненість, віра, готовність захищати певні погляди і т.ін.). Переконання виступає необхідним чинником цілепокладання.

Важлива особливість емоцій полягає у їх комунікативній здатності. Емоції пронизують усю комунікативну діяльність людини, усі сфери її життя і відображаються на всіх рівнях мови. Найважливішою формою вираження емоцій людини є мовлення. Емоції не є відображенням безпосередньої предметної дійсності, а виражають ставлення до неї. За допомогою як елементарних, так і складніших форм емоцій, індивід набуває видовий досвід. Орієнтуючись на емоції, він здійснює необхідні дії (напр. уникнення небезпеки, продовження роду), доцільність яких залишається для нього прихованою. Емоції важливі для набуття індивідуального досвіду. Виконуючи функцію позитивного чи негативного підсилення, емоції сприяють засвоєнню корисних форм поведінки і усуненню тих, які не виправдали себе.

Таким чином, переконання як процес – це ефективна передача своєї точки зору іншому. Для переконання використовують як логіку, так і емоції, в залежності від виду переконань та ситуації, в якій відбувається їх формування.

Будучи способом впливу на свідомість людини, переконання характеризується засобами впливу, механізмами впливу, функціями, які виконує даний спосіб впливу. Основним засобом, за допомогою якого здійснюється переконуючий вплив одного суб'єкта на інших є мова.

Людський мозок влаштований так, що краще сприймає інформацію через художні образи, ніж через наукові викладки. Адже письменник не просто передає інформацію: твори класиків мають величезну силу впливу на людську душу, здатні викликати ті чи інші почуття, змушують думати про власне життя, іноді навіть переглядати свій світогляд.[2]

«Магічна сила слова полягає в його здатності викликати уявлення, образи. Воно невидимий представник речей, що сприймаються п'ятьма чуттями. За його заклинанням з'являються люди, предмети далекі або не

існуючі взагалі. А близькі і присутні стають по-справжньому реальними, тільки будучи названими». [3; с.135].

Сила словесного впливу безпосередньо залежить від яскравості чуттєвих вражень, позначуваних даним словом. При цьому необхідно враховувати, що логічна і емоційна сфери свідомості існують у нерозривній діалектичній єдності, доповнюючи і збагачуючи одне одного. Використання образної функції мови є одним із найсильніших засобів емоційного впливу на слухача. Відомий медик і педагог М.І.Пирогов вважав дар слова єдиним і неоціненним засобом проникати значно глибше зовнішніх почуттів за його здатність створювати наочні образи.

Поняття абстрактного мислення відображують загальне, але загальне не вичерпує особливого і одиничного, яке відображується в образі. Образ «виконує у пізнанні специфічну функцію. Він виражає узагальнений зміст, разом з тим виходячи за його межі. Він вводить специфічні відтінки, що не передаються у абстрагованому формулюванні узагальненої думки». [4; с.14].

Особлива роль у формуванні художнього образу як засобу впливу на емоційний стан людини та чинника формування її переконань належить художньому тексту зокрема і художній літературі взагалі. Важко переоцінити роль художньої літератури у житті суспільства. Ідея, втілена в художніх образах, справляє величезний виховний вплив, переконує, вселяє ті чи інші почуття. І тому художня література відіграє найважливішу роль у суспільно-політичному житті. Якщо навіть письменник не усвідомлює себе проповідником певних ідей, його твори об'єктивно укладають ці ідеї і стають виховним чинником.

Видатні поети і письменники минулого розуміли і підкреслювали ту визначну роль, яку відіграє художнє слово у житті суспільства, згадаймо хоча б прекрасний вірш Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця?» чи «Каменярі» Івана Франка, у яких сила художнього слова порівнюється із силою зброї. Алхімією слова називає переконуючу

здатність мови Ян Парандовський. Особливо яскраво і переконливо це звучить у творі Л.Українки «Давня казка», до якого ми ще звернемося пізніше.

Для образності викладу необхідно застосовувати прийоми словесної наочності, ефекти зорового сприйняття мови. Процес народження «образних уявлень» завжди ґрунтується на минулому досвіді людини. Мові властива семантична здатність виражати системою своїх засобів емоційність як акт психіки, відображати в семантиці мовних одиниць соціальні та індивідуальні емоції як суб'єктивні реакції людини на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників, переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя, які проявляються у вигляді задоволення чи незадоволення, радості, страху і т. ін. Саме людина здатна силою слова викликати у іншої людини певні емоції. Риторичний пафос визначається емоціями автора. Це вольова категорія, основним мотивом якої є прагнення до того, щоб аудиторія прийняла певне рішення, переконалася у чомусь, була готовою до певних дій, до діяльності у певному напрямку відповідно до сформованих переконань, причому переконання ці можуть бути як довготривалими, так і приреченими на досить коротке існування.

На цю особливість комунікативного процесу звертав увагу Арістотель і досить детально аналізував її. У своїй «Риториці» він розглядає умови, за яких у людини виникають почуття любові, страху, сорому, ненависті. Так, наприклад, він пише з цього приводу : «… страшним буде все те, що, як нам уявлється, має велику можливість руйнувати чи заподіювати шкоду, тягне за собою великі прикрощі. Тому страшними є і ознаки подібних речей.[1; с.861].» «Кажучи ж взагалі, страшно все те,що викликає у нас співчуття, коли стається і повинно статися з іншими людьми» [1; с.862]. «Для того, щоб відчувати страх, людина повинна мати деяку надію на порятунок того, за що вона

тривожиться; доказом цьому служить те, що страх змушує людей розмірковувати, коли про безнадійне ніхто не міркує» [1; с.863]. «… сміливий настрій з'являється у людей в тих випадках, коли вони усвідомлюють, що, маючи в минулому багато в чому успіхи, вони ні в чому не терпіли невдачі,або що, будучи багато разів у жахливому становищі, вони завжди щасливо виходили з нього» [1; с.864]. «…сором - певного роду страждання чи збентеження з приводу зла, теперішнього, минулого чи майбутнього, яке, як уявляється, тягне за собою безчестя, а безстидство є деякого роду презирство та байдужість до того ж самого. …людина необхідно має соромитися всього того зла, яке здається ганебним чи їй самій,чи тим, на кого вона звертає увагу. Такими є, наприклад, всі дії, що випливають із поганих моральних якостей, наприклад, кинути щит чи втекти з поля битви…» [1; с.866].

Вище вже було сказано про те, що переконання є необхідною умовою цілепокладання та діяльності людини. Сформувати їх – значить спонукати людину до тих чи інших дій, до певної лінії поведінки, до захисту і відстоювання певних принципів чи певних інтересів. Аналізуючи художні твори, можна спробувати розкрити ті словесні засоби, за допомогою яких досягається ця мета. Рамки однієї статті не дають можливості для глибокого і детального аналізу даної проблеми, однак вже окремі приклади можуть свідчити про важливу роль засобів художнього тексту у формуванні людських переконань.

Звернемось,наприклад, до уже згадуваного твору Лесі Українки «Давня казка». Герой цього твору, лицар Бертольдо, неодноразово звертається за допомогою у скрутних життєвих ситуаціях до поета, дія слова якого стає воістину магічною. Так, спершу поет своїми піснями привертає до нього серце коханої дівчини Ізідори. Потім, коли у військовому поході довго тривала облога ворожого міста, яке,

притомившись, не могло взяти бертольдове лицарство, на допомогу знову прийшли поетові пісні:

"Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі -
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...»
……

"Утікай, поки здоровий!" -
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю поспускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
"Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!"

Використовуючи іронію «одважний лицар», «робив походи довгі – від порога та до печі», талісман «утікай, поки здоровий» співці тим самим викликали у вояків почуття сорому і страх безчестя, спонукавши тим самим до рішучих дій. Використання метафори «довгий язик» також сприяє підсиленню іронічного ефекту та викликає почуття сорому.

Особливість літературно-художнього стилю полягає у його здатності впливати на думки та почуття людини за допомогою образів. Цей стиль, до якого належить художня проза, багатий на мовні засоби, що впливають на почуття, викликають різні емоції, образно змальовують дійсність. Емоції пронизують усю комунікативну діяльність людини, усі сфери її життя і відображаються на всіх рівнях мови. Художній образ є способом конкретно-чуттєвого відтворення дійсності з позицій певного естетичного ідеалу.

Так, різноманітний чуттєвий світ може послужити матеріалом для створення різноманітного світовідчуття, що дає можливість отримати своєрідну картину світу, побачену очима цього художника і відтворену цим художником. Різне бачення народжує різну образну систему, побачений образ світу втілюється у своєрідний образ стилю. Індивідуальна образність може проявитися через посилення почуття звуку, кольору і т.д.

«Пластичність художньої літератури полягає у тому, що художні образи набувають в уяві реципієнта зримих, відчутних рис» - пише відомий літературознавець А.Ткаченко.[5; с.38].Так,І.Франко, досліджуючи секрети поетичної творчості,зокрема особливості художнього образу, цитує рядки з поезії Т.Шевченка з подальшим їх аналізом:

Ви тяжкий камінь положили

Посеред шляху і розбили

О його, бога боячись,

Моє малеє та убоге

Те серце, праведне колись.

В своїх коментарях І.Франко пише: «Тут майже що слово, то образ із обсягу додаткового змислу, а всі образи, взяті разом, чинять сцену, повну руху і трагічної сили; ми почуваємо і тяжкість каменя, доторкаємося ногами шляху, почуваємо об'єм того малого серця, разом з ним перемірюємо довгу, просту дорогу, і разом з ним почуваємо біль, коли його б'ють об камінь» [6; с.84]. Шевченко загострює читацьке сприйняття за допомогою поєднання образу серця з іншими образами, побудованими на дотикових відчуттях [5; с.42].

Отже, переконання, в залежності від їх предмета та спрямування, можуть формуватися як за допомогою раціональних засобів, так і за допомогою емоційно-психологічного впливу на свідомість людини. Якщо раціонально-логічні засоби є переважаючими у формуванні природничо-наукової картини світу, розумінні сутності людини, її свідомості, політики, економіки тощо, то у формуванні морально-етичних переконань провідну роль відіграють саме емоційно-психологічні засоби впливу на людську свідомість. І найкраще, на думку автора, цю місію виконує художня література.

Ми часто чуємо останнім часом про необхідність патріотичного виховання молоді, про відсутність патріотизму у суспільстві. Ліквідувати наявні недоліки у патріотичному вихованні намагаються шляхом більш детального вивчення вітчизняної історії. Чи ж допоможуть у вихованні любові до батьківщини і готовності до самопожертви заради її блага сухі факти про те, коли і як князювали ті чи інші князі, які відбулися війни, хто і з якими втратами здобув перемогу. Навряд чи можна подібним чином досягти бажаного ефекту. А от читаючи історичні романи можна виховати почуття патріотизму.

Ідея, втілена в художніх образах, робить величезний виховний вплив, переконує, вселяє ті чи інші почуття. Художня література відіграє найважливішу роль у суспільно-політичному житті. Якщо навіть письменник не усвідомлює себе проповідником певних ідей, його твори об’єктивно втілюють ці ідеї і стають виховним чинником.

Безумовно, виховне значення мають не тільки позитивні образи літературних героїв, які стають прикладом для наслідування. Зображуючи негативні явища, письменник викликає їх моральне засудження, спонукає зайняти певну позицію в житті, здійснювати ті чи інші вчинки. Література переконує чарівною правдою зображення, яка дозволяє глибоко усвідомити закономірності дійсності.

Список використаних джерел:

1.Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. / Аристотель .– Минск: «Литература», 1998. – 1391 с.

2. Вдовина, Н.А. Роль художественной литературы в духовно-нравственном воспитании молодежи./ Н.А. Вдовина -Доклад на III церковно-общественном форуме "Табынские чтения" (г.Уфа, 29.10.2013).- http://www.eparhia-ufa.ru/libraries/publications/vdovina-na-rol-hudozhestvennoy-literatury-v-duhovno-nravstvennom-vospitanii/

3.Парандовский, Я. «Алхимия слова» / Я.Парандовский - М.: Изд-во «Правда», 1990 – 852с.

4.Рубинштейн, С.Л. К психологии речи.– / Уч.записки ЛГПИ им. А.И.Герцена. – т.XXV. – Л.,1941.- 321 с.).

5.Ткаченко, А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. /А.О.Ткаченко – К.: ВПЦ «Київський університет» - 2003. – 448 с.

6.Франко, І. Із секретів поетичної творчості. / І.Франко - Збір.творів: У 50 т. – Т.31. – К.,1981. –384 с.).

Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. – К.:НПЦ Перспектива, 2015, с. 0,5 др.ар.

Бондар Т.І.,канд..філос.наук,доцент кафедри філософії Київського університету ім..Б.Грінченка,

Самборська Д.Р.,студентка Київського університету ім..Б.Грінченка